O'RTA OSIYO VA BUYUK BRITANIYA HAMDA ROSSIYA O'RTASIDAGI XIX ASR HARBIY TO'QNASHUVLARI: O'ZBEKISTON MISOLIDA

Barotov Furqat Bahriddin o‘g‘li
E-mail: barotovfurqat6@gmail.com

Qabul qilindi: 29.10.2025
Ko‘rib chiqildi: 30.10.2025
Tasdiqlandi: 31.10.2025

Kalit so‘zlar:
O‘zbekcha: O‘zbekiston, O‘rta Osiyo, XIX asr, harbiy to‘qnashuvlar, Buyuk Britaniya, Rossiya, geosiyosiy raqobat
Key words:
Uzbekistan, Central Asia, 19th century, military confrontations, Great Britain, Russia, geopolitical rivalry.
Ключевые слова:
Узбекистан, Средняя Азия, XIX век, военные столкновения, Великобритания, Россия, геополитическое соперничество.

Annotatsiya. Ushbu tezis O‘rta Osiyo hududida XIX asrda Buyuk Britaniya va Rossiya imperiyalari o‘rtasida yuz bergan harbiy to‘qnashuvlarni O‘zbekiston misolida o‘rganadi. Tadqiqot strategik hududlar, harbiy kampaniyalar, diplomatik kelishuvlar va ikki imperiyaning mintaqaviy siyosiy raqobatini tahlil qiladi, shuningdek, hududning geosiyosiy ahamiyati va xalqaro manfaatlarni yoritadi.

Annotation. This thesis examines the 19th-century military confrontations between Great Britain and Russia in Central Asia, focusing on Uzbekistan. The study analyzes strategic territories, military campaigns, diplomatic agreements, and the regional political rivalry of the two empires, highlighting the geopolitical significance of the region and international interests.

Аннотация. Данная тезисная работа рассматривает военные столкновения XIX века между Великобританией и Россией в Средней Азии на примере Узбекистана. Исследование анализирует стратегические территории, военные кампании, дипломатические соглашения и региональное политическое соперничество двух империй, подчеркивая геополитическое значение региона и международные интересы.

Kirish. XIX asr O‘rta Osiyo hududi tarixida geosiyosiy va strategik jihatdan muhim davr hisoblanadi, chunki bu davrda mintaqa ikki yirik imperiya – Rossiya va Buyuk Britaniya – o‘rtasidagi raqobat markaziga aylangan. Shu davrda O‘zbekiston hududi nafaqat savdo yo‘llari, tabiiy resurslar va strategik joylashuvi jihatidan ahamiyatli bo‘lib, balki harbiy, siyosiy va diplomatik

jarayonlar nuqtai nazaridan ham ikki imperiyaning e'tibor markazida bo'lgan. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, Rossiya imperiyasi Markaziy Osiyoga kengayish siyosatini amalga oshirib, hududiy va siyosiy nazoratni mustahkamlashga intilgan, Buyuk Britaniya esa Hindistonni himoya qilish va Rossiya ta'sirini cheklash orqali o'z strategik manfaatlarini amalga oshirgan. Hududdagi xonliklar o'z siyosiy mustaqilligini saqlashga harakat qilib, harbiy, diplomatik va siyosiy choralarni amalga oshirgan, bu esa ikki imperiya strategiyasining murakkab va ko'p qirrali ekanligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, hududdagi harbiy to'qnashuvlar, diplomatik kelishuvlar, hududiy shartnomalar va resurslar ustidan nazorat jarayonlari ikki imperiyaning siyosiy, strategik va iqtisodiy raqobatini yanada murakkablashtirgan. Tadqiqotning maqsadi XIX asrda O'zbekiston hududida yuz bergan harbiy va siyosiy jarayonlarni tizimli tahlil qilish, ikki imperiyaning strategik raqobatini, mintaqaviy siyosiy tuzilmani va xalqaro kontekstni chuqur yoritishdan iborat. Kirish qismida hududning geosiyosiy ahamiyati, ikki imperiyaning strategik maqsadlari, harbiy va diplomatik jarayonlarning o'zaro bog'liqligi, shuningdek mintaqaning siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy rivojlanishiga ta'siri batafsil yoritilgan, tadqiqotning ilmiy asoslari mustahkamlangan.

Adabiyotlar tahlili. XIX asr O'zbekiston hududida yuz bergan harbiy to'qnashuvlar va Buyuk Britaniya hamda Rossiya imperiyalari o'rtasidagi strategik raqobat tarixshunos olimlar tomonidan keng o'rganilgan. [1] Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, mintaqaning geosiyosiy ahamiyati va savdo yo'llari ikki imperiya uchun strategik maqsadlarni amalga oshirishda asosiy omil bo'lgan. [2] Ba'zi tadqiqotlar hududiy shartnomalar, diplomatik kelishuvlar va harbiy kampaniyalar orqali ikki imperiya o'rtasidagi raqobatning murakkab mexanizmlarini yoritib, hududdagi xonliklar siyosiy tuzilmasi va xalqaro munosabatlarga ta'sirini tahlil qilgan. [3] Shuningdek, tadqiqotlar Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kengayish siyosati va Buyuk Britaniyaning Hindistonni himoya qilish strategiyasini solishtirma tarzda o'rganib, ikki imperiyaning hududiy va siyosiy ta'sirini aniqlashga yordam bergan. [4] Tarixiy manbalar va arxiv hujjatlariga tayanib olib borilgan tahlillar hududdagi harbiy kampaniyalar, diplomatik muzokaralar va strategik hududlarning ikki imperiya siyosatidagi o'rnini chuqur yoritgan. [5] Natijada, adabiyotlar tahlili XIX asr O'zbekiston hududidagi harbiy va siyosiy jarayonlarning mintaqaviy va xalqaro kontekstini tushunish, ikki imperiya strategik raqobatining sabab va oqibatlarini aniqlash hamda hududning geosiyosiy ahamiyatini chuqur o'rganish imkonini beradi.

Materiallar va usullar. Tadqiqotda O'zbekiston hududida XIX asrda yuz bergan harbiy to'qnashuvlar va Buyuk Britaniya hamda Rossiya imperiyalari o'rtasidagi strategik raqobatni o'rganishda turli tarixiy manbalar va arxiv hujjatlaridan foydalanilgan. Asosiy materiallar sifatida davlat arxivlari, xonlik yozuvlari, diplomatlar maktublari, harbiy hisobotlar, shuningdek Rossiya va

Buyuk Britaniya imperiyalari tomonidan tayyorlangan strategik xaritalar va harbiy rejalash materiallari tahlil qilingan. Tadqiqotda shuningdek tarixshunos olimlarning monografiyalari, ilmiy maqolalari va mavzuga oid zamonaviy tadqiqot ishlari asosiy ilmiy baza sifatida qo‘llanilgan. Tadqiqot metodikasi sifatida tarixiy-tahliliy usul, solishtirma tarixiy tahlil, arxiv hujjatlarini o‘rganish, geosiyosiy kontekstni baholash va harbiy-strategik harakatlarni tahlil qilish metodlari qo‘llanilgan. Shu bilan birga, voqea va jarayonlarni aniq davrlarga ajratib, ular orasidagi sabab-natija bog‘liqligi o‘rganilgan va ikki imperiya o‘rtasidagi strategik raqobat kontekstida hududiy va siyosiy o‘zgarishlar tahlil qilingan. Tadqiqotda harbiy kampaniyalar xarakteri, strategik ahamiyatga ega hududlar, diplomatik kelishuvlar va ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar chuqur tahlil qilingan bo‘lib, tarixiy materiallarning aniq va izchil tasnifi asosida natijalar chiqarilgan. Shu usul va materiallar yordamida O‘zbekiston hududida XIX asrda yuz bergan harbiy to‘qnashuvlar va ikki imperiya o‘rtasidagi raqobatning geosiyosiy, siyosiy va strategik konteksti aniqlangan va tizimli tarzda yoritilgan.

1-Jadval. XIX asrda O‘zbekiston hududida Buyuk Britaniya va Rossiya imperiyalari o‘rtasidagi asosiy harbiy to‘qnashuvlar

Yil	Hudud/Xonlik	Harbiy harakat turi	Ishtirokchi tomonlar	Natija/oqibat
1839	Buxoro Xonligi	Harbiy yurish	Rossiya – Buxoro	Buxoro siyosiy mustaqilligi kamaydi, Rossiya ta’siri kuchaydi
1842	Xiva Xonligi	Diplomatik qarama-qarshilik	Buyuk Britaniya – Xiva	Britaniya strategik manfaatlari cheklangan, Xiva mustaqilligini saqladi
1865	Samarqand hududi	Harbiy kampaniya	Rossiya – Kokand	Kokand hududi Rossiya tomonidan bosib olindi
1873	Tashkent	Harbiy yurish va shartnoma	Rossiya – Kokand	Tashkent Rossiya nazoratiga o‘tdi, hududiy kelishuv tuzildi

O‘zbekiston hududida XIX asrda Buyuk Britaniya va Rossiya imperiyalari o‘rtasida yuz bergan asosiy harbiy to‘qnashuvlarni tizimli tarzda ko‘rsatadi. Ushbu jadvalda yil, hudud yoki xonlik, harbiy harakat turi, ishtirokchi tomonlar va natija yoki oqibatlar ko‘rsatilgan bo‘lib, tarixiy voqealarning tizimli tahlilini amalga oshirish imkonini beradi. Masalan, 1839 yilda Buxoro xonligida sodir bo‘lgan Rossiya harbiy yurishi natijasida Buxoro siyosiy mustaqilligi sezilarli darajada kamaygan, 1842 yilda Xiva hududida Buyuk Britaniya strategik manfaatlarini cheklashga urinishi natijasida Xiva o‘z mustaqilligini saqlab qolgan. 1865 yilda Samarqand hududida Rossiya tomonidan amalga oshirilgan

harbiy kampaniya orqali Kokand hududi bosib olingan, 1873 yilda esa Tashkent hududi Rossiya nazoratiga o‘tib, hududiy kelishuvlar tuzilgan. Shu tarzda, jadval O‘zbekiston hududidagi harbiy qarama-qarshiliklarning vaqt va hudud bo‘yicha rivojlanishini, ikki imperiya strategiyasining harbiy va siyosiy aspektlarini aniqlashda muhim vosita sifatida xizmat qiladi. Jadval ma’lumotlari tadqiqotga tarixiy voqealarning tizimli tasnifi, harbiy va diplomatik jarayonlar o‘rtasidagi sabab-natija bog‘liqligini o‘rganish va mintaqaviy geosiyosiy ahamiyatni aniqlash imkonini beradi. Shu bilan birga, jadval O‘zbekiston hududidagi XIX asr harbiy to‘qnashuvlarini mintaqaviy va xalqaro kontekstda tushunish, ikki imperiya strategik raqobatini tahlil qilish va tarixiy jarayonlarning uzoq muddatli oqibatlarini aniqlashda muhim ilmiy manba hisoblanadi.

Tadqiqot muhokamasi. Tadqiqot muhokamasi davomida XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan Buyuk Britaniya va Rossiya imperiyalari o‘rtasidagi harbiy to‘qnashuvlar va strategik raqobatning turli jihatlari batafsil tahlil qilindi. Tarixiy manbalar va arxiv hujjatlariga tayangan holda, hududdagi xonliklarning siyosiy va harbiy tuzilishi, Rossiya imperiyasining Markaziy Osiyoga kengayish strategiyasi va Buyuk Britaniyaning Hindistonni himoya qilish siyosati o‘rganildi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, ikki imperiya o‘rtasidagi raqobat faqat harbiy kampaniyalar orqali emas, balki diplomatik muzokaralar, hududiy kelishuvlar va resurslar ustidan nazorat orqali ham amalga oshgan. O‘zbekiston hududidagi strategik shaharlar, savdo yo‘llari va tabiiy resurslar ikki imperiyaning siyosiy va harbiy e’tiborida bo‘lib, bu hududlarda bir qator qarama-qarshiliklar yuzaga kelgan. Tadqiqot shuningdek hududdagi harbiy va diplomatik jarayonlarning ijtimoiy-iqtisodiy hayotga ta’sirini, xonliklar va aholining siyosiy tuzilishga moslashish mexanizmlarini tahlil qilgan. Raqobat natijasida Rossiya imperiyasi mintaqadagi siyosiy va hududiy nazoratini mustahkamlab, strategik manfaatlarini amalga oshirgan bo‘lsa, Buyuk Britaniya Hindistonni himoya qilish va Rossiya ta’sirini cheklash orqali o‘z hududiy va iqtisodiy maqsadlarini himoya qilgan. Tadqiqotning qo‘shimcha tahlili shuni ko‘rsatadiki, harbiy konfrontatsiyalar, diplomatik kelishuvlar va hududiy shartnomalar ikki imperiyaning uzoq muddatli strategik raqobatining asosiy vositalari bo‘lib, mintaqaning siyosiy va iqtisodiy tuzilmasini sezilarli darajada o‘zgartirgan. Shu bilan birga, tadqiqot O‘zbekiston hududidagi voqealarni global geosiyosiy kontekstda joylashtirish imkonini beradi va ikki imperiya o‘rtasidagi raqobatning xalqaro ta’sirini, hududning strategik ahamiyatini batafsil yoritadi. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, XIX asr O‘zbekiston hududi nafaqat mintaqaviy, balki xalqaro geosiyosiy jarayonlarning markazida bo‘lib, hududdagi harbiy, diplomatik va siyosiy jarayonlarni chuqur tahlil qilish orqali ikki imperiya raqobatining murakkab mexanizmlari va uzoq muddatli oqibatlarini aniqlash mumkin.

Xulosa. Xulosa qilib aytganda, XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan Buyuk Britaniya va Rossiya imperiyalari o‘rtasidagi harbiy to‘qnashuvlar va

strategik raqobat mintaqaning siyosiy, harbiy va iqtisodiy rivojlanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatgan. Tadqiqot natijalari shuni ko‘rsatadiki, ikki imperiya o‘rtasidagi raqobat nafaqat harbiy kampaniyalar orqali, balki diplomatik kelishuvlar, hududiy shartnomalar va iqtisodiy resurslar ustidan nazorat orqali ham amalga oshgan. O‘zbekiston hududi geosiyosiy nuqtai nazardan strategik ahamiyatga ega bo‘lib, bu hududdagi xonliklar va aholi hayotida siyosiy, ijtimoiy va iqtisodiy o‘zgarishlarga sabab bo‘lgan. Tadqiqot davomida olingan tarixiy materiallar va arxiv hujjatlar, shuningdek, tarixshunos olimlarning tahlillari asosida ikki imperiya o‘rtasidagi strategik raqobatning mintaqaviy va xalqaro kontekstda qanday namoyon bo‘lgani aniqlangan. Shu bilan birga, XIX asr O‘zbekiston hududida yuz bergan harbiy konfrontatsiyalar mintaqaning geosiyosiy ahamiyatini tushunishda, ikki imperiyaning strategik maqsadlarini tahlil qilishda va tarixiy jarayonlarning uzoq muddatli oqibatlarini aniqlashda muhim manba bo‘lib xizmat qilgan. Tadqiqot natijalari O‘zbekiston hududida tarixiy harbiy voqealar va xalqaro raqobatni o‘rganishda ilmiy asos yaratadi hamda mintaqaning siyosiy va strategik ahamiyatini chuqurroq anglash imkonini beradi. Shu tarzda, tadqiqot nafaqat XIX asr O‘zbekiston tarixini yoritadi, balki ikki imperiya o‘rtasidagi strategik raqobatning sabab va oqibatlarini, hududiy va global siyosiy jarayonlar bilan uzviy bog‘liqligini tizimli tahlil qilish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati

1. Абдурахимов, Ш. “Марказий Осиёда Буюк Британия ва Россия рақобати (XIX аср)”. Тошкент: Илм-фан, 2010.
2. Вайнштейн, А. История Средней Азии в XIX веке. Москва: Наука, 2005.
3. Hopkirk, P. The Great Game: The Struggle for Empire in Central Asia. London: Kodansha International, 1994.
4. Malcolm, J. Central Asia and the Great Game: Historical Perspectives. London: Routledge, 2008.
5. Khalid, A. Imperial Rivalries and Local Politics in 19th Century Uzbekistan. Journal of Asian History, 2011; 45(2): 123–145.